

RAZVEDENOST

Za razliku od nekih drugih dijalekata srpskog jezika, kosovsko-resavski dijalekt ne pokazuje veliku unutrašnju razvedenost. Razlike između govora toga dijalekta na teritorijama uz albansku granicu i onih uz rumunsku nisu velike. Uzroci tome su dvojaki: a) njegov teren nije ispresijecan velikim prirodnim, teško premostivim preprekama i b) on se eksplozivno širio iz manjeg matičnog središta na široka prostranstva Srbije. Iako mu je kolijevka u kosovsko-metohijskoj oblasti (uglavnom na području nekadašnje župe Hvosno), njeni govori su već odavno, zbog vjekovnih seoba i spoljnih uticaja, prestali biti njegovim pravim predstavnikom. Kopaoničko-župska zona najbolje čuva tipične osobine kosovsko-resavskog dijalekta.

Najvažnije razlike među govorima ovog dijalekta uspostavljene su pod *spoljnim uticajem*. Spoljni uticaj ovdje treba shvatiti trojako: a) uticaji govora drugih dijalekata srpskog jezika s juga, zapada i sjevera (zetsko-raškog, istočnohercegovačko-krajiškog, šumadijsko-vojvođanskog), b) uticaji balkaniziranih srpskih govora s juga i istoka, i c) uticaji stranih jezika, turskog, albanskog i rumunskog. Posebno je snažan uticaj ijekavskih govora tako da granica prema njima nije tako oštra kao prema govorima prizrensko-timočke oblasti. Otuda su prelazni govori na zapadu česti, a na istoku sasvim rijetki.

U srpskoj dijalektologiji postoji nesaglasnost u tome da li iz opisanog prostora ovog dijalekta na sjeveru treba izdvojiti poseban dijalekt, smederevsko-vršački. Osnovni argumet u prilog njegovog izdvajanja i dizanja u rang samosvojnog dijalekta koji stoji uz bok šumadijsko-vojvođanskom i kosovsko-resavskom dijalektu jeste u tome da je on «obeležen kombinacijom starije akcentuacije i šumadijsko-vojvođanske zamene jata, ekavske sa dosta ikavizama» (P. Ivić). Međutim, gledano sa stanovišta genetsko-istorijskog i arealno-sociolingvističkog, te na osnovu rasporeda snopa izoglosa u cjelini, predio tzv. smederevsko-vršačkog dijalekta u stvari je samo poddijalekt kosovsko-resavskog dijalekta budući da su i navedene glavne osobine – starija akcentuacija s prenesenim (˘) akcentom

i ikavizmi – prisutne i na terenima kosovsko-resavskog dijalekta mnogo južnije (npr. u Resavi, Levču itd.). Uz to, smederevsko-vršačka akcentuacija se autonomno razvila na tlu Šumadije i južnog Banata. To vrijedi i za neke ikavizme, a neki su došli najvjerovatnije migracijama. Prema tome, taj teren pripada dosta širokom pojasu srpskih govora s povlačenjem (˘) s ultime koji ide i do dečanske oblasti. Sve bi to, onda, govorilo u prilog shvatanju da zonu smederevsko-vršačkih govora treba smatrati sjevernom zonom kosovsko-resavskog dijalekta jer «neke od odlika toga dijalekta obuhvataju ga u celini, druge delimično, a treće nimalo. Kao da su se neke od kosovsko-resavskih osobina donošenih seobama s juga ukorenile na širem prostoru, dok su druge zahvatile manje» (P. Ivić).

Polazeći od tih činjenica i od osnovnih dvaju kriterijuma u klasifikaciji srpskih govora na dijalekte i njihove manje jedinice, kosovsko-resavski dijalekt možemo razvrstati na *četiri* poddijalekta:

1. smederevsko-vršački (sjeverni),
2. braničevsko-velikomoravski (sjeveroistočni),
3. kopaoničko-župski (središnji) i
4. kosovsko-metohijski (jugozapadni).

Smederevsko-vršački poddijalekt

Smederevsko-vršački poddijalekt kosovsko-resavskog dijalekta smješten je u južnom Banatu, obuhvatajući predjele oko Vršca, Alibunara, Bele Crkve i Kovina, zatim u sjevernoj Srbiji, s krajevima oko Smedereva i Požarevca, u nekim dijelovima istočne Šumadije i na uzanom pojasu uz Dunav oko Beograda. On je, dakle, na sjeveru i istoku u kontaktu sa šumadijsko-vojvođanskim dijalektom, prema kome je teško povući granicu. Ona uglavnom ide sa zapadne strane Kragujevca u blagom luku ka ušću Kolubare u Savu i ka Pančevu, koji su u okviru šumadijsko-vojvođanskog dijalekta, dok izbočina Beograda, oivičena Savom i Dunavom, ima smederevsko-vršačke govore. Od Pančeva granice ide na sjeveroistok ka Alibunaru i iznad Vršca izbija na rumunsku granicu, koja onda naglo skreće na jug do iza Bele Crkve.

Prema drugim govorima kosovsko-resavskog dijalekta smederevsko-vršački nema, naravno, sigurnih teritorijalnih razgraničenja, ali se uglavnom može reći da on na samom jugu dolazi do Gledičkih planina i do desne obale Lepenice. Nedaleko od ušća te rijeke 'granica' prelazi preko nje i kreće prema sjeveru zapadno od Velike Morave te izlazi na Dunav sjeveroistočno od Požarevca.

Osnovne odlike ovog poddijalekta su sljedeće:

1. zamjena jata je ekavska, s dosta ikavizama (*nísam, grióta, sik'ra, Bijógrad, s ovím, mđima, dđbrima, đí* itd.);
2. starija akcentuacija (npr. *bunâr, kolâč, kojâ, stoji, izvâdu, ogrómna, zovê, najjũrila, zapêvâju*), s povlačenjem /' / akcenta s ultime (*glâva, nârod*); u sjevernijim krajevima u vidu /" / (*žêna, sũtra, nõvac, mđgla, jâstuk, jêdan*, ali i s novim akcentom (*dêca, čovek, dõšla, kũpus, lice* itd.); u oblasti oko Vršca i Bele Crkve i »kanovački« (*sêstra, jêzik, tâko, plêla* itd.); dolazi i do zamjene duguzlaznog dugosilaznim akcentom, osobito u govorima s jačim rumunskim kontaktom (*glâva, nârod, cêrke, trêsla, plâcaju, pričâcu* itd.);
3. promjena *vl' > /l' /* (*ostalam*), svodenje grupa *sc* i *šč* na /*c*/ i /*č*/ (*praci, Krũčica*);
4. odsustvo afrikate /*ʒ*/ u grupi *zv-* (*zvêzda*), kao i nekih drugih osobina poznatih drugim poddijalektima kosovsko-resavskog dijalekta, npr. *cržšña*, Ijd. *mlêkem*, prisvojni pridjev *nõjan, nõjzin*, konstrukcije tipa *dvê mêste* itd.;
5. sufixs *-ad* (*burad*) i prenošenje *-et-* u više imenica srednjeg roda (Gjd. *oketa*);
6. uopšteno *-ma* u DIMn. (*volovima, rukama*); ujednačen DILjd. i ženskog i muškog roda zamjeničko-pridjevske deklinacije (*dobrom ženi, tim čoveku, po tim brdu*);
7. prezentska forma *obećajem*; infinitivi na *-ti* i *-ći*; imperfekt je vrlo rijedak ili je izgubljen;
8. nepostojanje posesivnog dativa.

Braničevsko-velikomoravski poddijalekt

Braničevsko-velikomoravski poddijalekt se naslanja na smederevsko-vršački i zahvata centralni i istočni dio Srbije obuhvatajući Negotinsku Krajinu, oblast sliva Timoka i Crne Reke, Đerdapski kraj, Gornju Mlavu, Poreč, Krajinu i Ključ, zatim Resavu, južnu dolinu Velike Morave, Levač i Trstenik. Tu su dakle i mjesta sa srpskim govorima s lijeve strane Dunava u županiji Karaš-Severin u Rumuniji (Bazjaš, Belobreška, Divić, Langovet, Leskovica, Ljupkovo, Mačević, Požežena, Radimna, Sokolovac, Stara Moldova, Šuška i Zlatica).

Ovaj poddijalekt je na jugu u kontaktu s trima balkaniziranim dijalektima (prizrensko-južnomoravskim, svrljiško-zaplanjskim i timočko-lužničkim, v. niže), a na jugozapadu sa kopaoničko-župskim govorima istog dijalekta. Njegove osnovne odlike su sljedeće:

1. uglavnom nedosljedna ekavica (*lêb, dête, sêno* itd., ali dosta i ikavizama, često naporednih supstituenata, npr. *grêje* i *ũgrija, starêi* i *stari, đí* i *dê, nêsam* i *nísam* itd., dosljednija ekavica je npr. u jagodinskom kraju);
2. starija akcentuacija, uglavnom s eliminacijom akcenta s kratke ultime (većinom trokacenski sistem [˘ ˘ ˘], ali se u nekim govorima pojavljuju i (˘) i ekspiratorni (˘) akcent);
3. diftonški izgovor dugih vokala /*e*/ i /*o*/ (npr. *diete, muora* u slivu Timoka i Negotinskoj Krajini); u nekim govorima (npr. u Jagodini zatvoreno /*o*/ i /*e*/; u govorima oko Timoka svodenje vokalske grupe /-*io*/ na /-*o*/ (*ostavo*); u dijelu govora palatalna aspiracija finalnih velara /*k*/ i /*g*/);
4. analoško jotovanje ispred komparativnog nastavka (*poštenjêj* i *poštenji*), pa i s kontrakcijama (*poštenjâ*);
5. Amn. imenica muškog roda *a*-deklinacije (i zamjeničko-pridjevske promjene) ima nastavak *-i* (*požo svi lêpi kolâci*);
6. nastavak *-du* u 3. licu mn. prezenta (*sededu, trčedu*, u govoru Galipoljskih Srba *moleju*);
7. prijedlog *ge* umjesto (*gde* (u slivu Timoka, Crnoj Reci, Resavi i derdapskom kraju); česta zamjena L opštim padežom (*bijo u Prištinu*) te dominacija semantičke kongruencije u rodu i broju (*braća se tu poređali, ti dvojica*);